

HARSÁNYI IVÁN

Egy különös kapcsolat fordulatos története

A Franco-adminisztráció magyar *de jure* elismerése (1936–1938)

A kor bőségesen rendelkezésre álló, Budapesten keletkezett spanyol diplomáciai iratai önmagukban is érdekesek, és megérdemlik az eddiginél alaposabb bemutatást.¹ A beszédes hazai dokumentumokkal összevetve kiolvashatók belőlük a magyar kormányzat szempontjai, amelyek az 1936. július 18-i lázadás után még mintegy másfél éven át akadályozták a Spanyol Köztársaság ellen felkelt erők egymást váltó igazgatási szerveinek magyar *de jure* elismerését. Különösen érdekes ez annak fényében, hogy a magyar hivatalosság egy percig sem titkolta rokonszenvét a felkelők tábora, nemkülönben ennek hamarosan kiemelkedő reprezentatív vezetője, Francisco Franco Bahamonde tábornok iránt.

Szó sincs róla, hogy a magyar kormányzat vonakodása egyedi jelenség lenne. Ha Berlint és Rómát nem számítjuk, a világ jobboldali-autokratá jellegű kormányai 1936-ban korántsem siettek az elismeréssel. Sőt, még ez a két kormány is halogatta ezt a lépést, vártak vele 1936. november 18-ig. Még érdekesebb, hogy még 1937 sem hozta meg az elismerést a portugál és az osztrák kormány, sőt a Szentszék részéről sem, holott elvben valamennyi – Portugália önkéntesekkel és szállításokkal is – a felkelők ügyét támogatta. A budapesti és a bécsi elismerés aztán valamivel előtte járt a többiekénél, noha ez is belenyúlt 1938-ba. Ám, mint látni fogjuk, a lépés akkor is határozott és közvetlen olasz beavatkozás nyomán következett be.

A németek és az olaszok a lázadás legelső napjától lázasan keresték lehetséges spanyolországi partnereiket. Nem volt kétségük afelől, hogy

¹ Ezekből csupán ízelítőt adnak magyarul is közölt dokumentumok. HARSÁNYI Iván: A spanyol diplomácia magyar vonatkozású dokumentumaiból (1936–1937). *Janus Pannonius Tudományegyetem, Történelem Doktori Program. Kutatási füzetek*, 1. sz. Pécs, 1996. 12–31.

segítsék-e a lázadókat, és számot vetettek azzal, hogy ezt a leggyorsabban meg kell tenniük. Hozzájuk is eljutott Miguel Cabanellas hadosztálytábornoknak az a július 28-i keltezésű levele, amelyet a felkelők első irányító szerve, a július 23-án alakult Nemzetvédelmi Junta (*Junta de Defensa Nacional*) vezetője már nem szolgálati állomáshelyéről, Zaragozából, hanem a Junta burgosi székhelyéről küldött a számításba jöhető kormányoknak, többek közt Kánya Kálmán magyar külügyminiszternek. Ebben felsorolta a Junta tagjait (sem Franco, sem Gonzalo Queipo de Llano nem szerepelt köztük), majd reményét fejezte ki, hogy a magyar kormánnyal „ugyanazokat a szívélyes és baráti kapcsolatokat *tarthatja fenn*, amelyek kettőnk országai között mindig is fennálltak”.²

Az olaszok és a németek már az első napokban rájöttek, hogy valójában Franco az emberük. A tábornok megbízottai NSDAP-segédlettel szinte azonnal elérték a Führert, aki a bayreuthi fesztiválon egy Wagner-opera szünetében beszélt velük. Csakhogy Franco még Marokkóban tartózkodott. A Madridból San Sebastiánba települt Orazio Pedrazzi olasz követ – egyelőre csak hallomásból kapott információ alapján – jelentette Ciano külügyminiszternek, hogy „Spanyol-Marokkóban kormányellenes felkelés kezdődött”.³ Az olasz diplomácia az első hetekben a helyszínről úgyszólván csak Lizzardi tangeri olasz főkonzul jelentéseiből tájékozódott, aki közvetítette Franco egyre sürgetőbb kéréseit. 19-én már jelezte: a helyi spanyolok úgy tudják, hogy az olasz kormány rövidesen csapatszállító gépet küld.⁴ Ekkor és a következő hetekben még nem is fegyverekről és lőszerokról volt szó, hanem közlekedési eszközökről, amelyekkel Franco és felkelő társai, valamint (akkor jórészt muszlim) katonái átkelhetnek az Ibériai-félszigetnek a lázadók által birtokba vett déli területeire.⁵

A kapcsolatok kiépítését eleinte az is nehezítette, hogy a felkelők illetékeseit nem egykönnyen lehetett megtalálni. Annnyira nem, hogy amikor a felkelők oldalára azonnal átállt budapesti ügyvivő, Carlos Arcos y Cuadra, Bailén grófja – majd négy hónappal a felkelés kirobbanása után – végre megkapta a már Franco vezette újabb irányító szerv, a burgoszi

² Lásd Magyar Országos Levéltár, a Külügyminisztérium politikai iratai (a továbbiakban: MOL Küm. pol.), K63-29/1-2438 (3618)-1936. 360. f. – A tábornok úgy fogalmazott, mintha egyszerűen a már fennállott kapcsolatok folytatásáról lenne szó. Ezt jelzi dőlt betűs kiemelésem. (H. I.)

³ Sollevamineto contro il governo delle truppe spagnole in Marocco. *I documenti diplomatici italiani. Ottava Serie (1935–1939). Volume IV. (10 maggio-31 agosto)*. (A továbbiakban DDI 8/IV). 563. dokumentum, 634.

⁴ Eventuale cessione al generale Franco da parte del governo italiano di aeroplani per il trasporto delle truppe dal Marocco alla Spagna. *DDI, 8/IV*. 570. dokumentum, 640. o.

⁵ Estensione della situazione militar a tutto il Marocco spagnolo e a varie regione della Spagna. *DDI 8/IV*. 569. dokumentum, 639.

székhelyű Államigazgatási Junta (*Junta Técnica de Estado*) külügyi titkára, Francisco Serrat Bonastre külképviseletekhez küldött első körlevelét, a választ zavarában Cabanellas előző Juntájához címezte. Az új Junta Burgoszban kiadott új hivatalos lapja (*Boletín Oficial*) pedig csak 1937. február 27-én közölte azoknak a külügyi szolgálatban általa megtartott diplomaták nevét, akik (esküjük megszegésével) melléjük álltak. A köztársasági kormány viszont a madridi hivatalos lapban (a *Gaceta de Madrid*ban) folyamatosan ismertette a felkelőkhöz szegődött, ezért a testületből általa kizárt külképviselek nevét. Mindezzel együtt, a magyar kormány partnere hivatalosan továbbra is a november 6-án Valenciába költözött köztársasági kormány volt.

A zavarhoz hozzájárult, hogy Franco nem az egyetlen önjelölt volt a főparancsnoki tisztségére, és mások is próbálkoztak berlini kapcsolatfelvétellel. Augusztus elsején például, a felkelők északi katonai erőinek a főparancsnoka, Emilio Mola tábornok megbízásából a német fővárosba érkezett Portago őrgrofja, aki felettese nevében a Cabanellas-féle Junta német elismerését kérte. A berlini külügyminisztérium Spanyol Szekciójának vezetője, Karl Dumont kereken elutasította. Dumont ezt azzal indokolta, hogy „nekünk hivatalos kapcsolataink vannak a madridi spanyol kormánnyal, ebből kifolyólag nem léphetünk kapcsolatba a katonai kormánnyal, amíg az előbbi hatalmon marad. Rokonszenvünk vagy ellenszenvünk a konfliktusban részes egyik vagy másik fél iránt egyáltalán nem jöhet számításba.”⁶

Már említettük Arcos y Cuadra nevét, aki ekkor Budapesten a kapcsolatok spanyol kulcsfigurája volt. Még 1933 áprilisában érkezett, Luis Zulueta de Escolano republikánus külügyminisztertől kapott megbízólevéllel. Már az első hetekben sikerült kényelmetlen helyzetbe kerülnie. A külügyben tett bemutatkozó látogatása alkalmával ugyanis beletenyelt az ezen a tájon föllelhető legkényesebb kérdésbe: a magyar szomszédsági kapcsolatok ügyébe, ugyanis rokonszenvét nyilvánította a magyar kormányzat revíziós törekvései iránt. Kapott is érte azonnali szemrehányást kiküldőitől. Jóakarátú felettese kézírásos levélben figyelmeztette: „Kedves Carlos! Egy Madridban akkreditált külföldi diplomata közvetítésével a Minisztériumhoz hírek jutottak el a nyilatkozatokról, amelyeket megbízóleveled átadása után ottani fővárosi lapok, a *Budapesti Hírlap* és a *Pester Lloyd* tudósítóinak adtál, és nem titkolom, hogy ezek itt rossz benyomást keltenek – írta. – Bár neked mint magánszemélynek

⁶ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945. Serie D (1937–1945) Band III. Deutschland und der spanische Bürgerkrieg 1936–1939.* MCMLI, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 22. dokumentum, 19–20.

a nemzetközi helyzetről lehet olyan véleményed, amelyet jónak látsz, a Spanyol Köztársaság kormányának képviselőjeként azonban tartózkodó magatartást kell tanúsítanod, legfőképpen ha olyan kényes kérdésekről van szó, mint a Szerződések revíziója.” Finoman utalt rá, hogy az ilyen meggondolatlan nyilatkozatok akár a diplomata állásába is kerülhetnek. A következőt javasolta: „Ha valamikor helyénvalónak tartod, hogy előadásokban, nyilatkozatokban stb. meghatározott kérdéseket érints, előzőleg kérd ki a Minisztérium véleményét, minthogy, mint tudod, egy ideje még a megbízóleveleket is itt állítják ki.”⁷

Arcos y Cuadra helyzete nem volt rózsás. Budapesti működésének első harminckilenc hónapjában – a polgárháború kitöréséig – tizenhét kormány váltotta egymást, csaknem ugyanennyi külügyminiszterrel, olyan különböző vagy éppen ellentétes indíttatású személyekkel, mint Zulueta, Fernando de los Ríos, Claudio Sánchez Albornoz, Pita Romero, Rocha García, Alejandro Lerroux, Martínez de Velasco, Urzáiz Cadaval, Augusto Barcía Trelles. Ennél is fontosabb, hogy közben a spanyol politika kétszer is éles fordulatot tett. Az öt kinevező baloldali (republikánus–szocialista) kormányt mindössze öt hónap múlva jobbközép kormány váltotta föl, radikális jobboldali támasztékkal. 1936 februárjában ismét – az előzőtől balra álló – republikánus kormány alakult. Arra, hogy mit ért át eközben, jelentéseiből csak foltokban következtethetünk, hiszen ezek a magyar bel- és külpolitika eseményeivel foglalkoznak. Madridi magyar kollégái ezzel szemben eléggé leplezetlenül ábrázolták a balról jobbra, majd ismét balra csapódó spanyol politika fejleményeit.

Visszatérve az óhajtott elismerésre: az, hogy egy ország mikor és milyen formában ismerte el a felkelők központi szervét, nem szükségképpen tükrözte viszonyát hozzájuk. Amíg a németek és olaszok kapcsolatot tartottak a Köztársasággal és hatóságaival Madridban működő képviseletük és számos vidéki konzulátusuk útján benyomásokat szerezhettek a helyzet alakulásáról, segítséget nyújthattak a helyi falangistáknak, menedéket biztosíthattak egyes hozzájuk forduló, veszélybe került személyeknek, elrendezhették ott működő titkos ügynökeik további tevékenységének a szálait. Arról is meg kellett győződniük, vajon eléggé szilárdak-e a felkelők pozíciói ahhoz, hogy Franco elismerésével feladják madridi bázisukat.

⁷ Az informátor feltehetően egy Madridban működő csehszlovák vagy román diplomata lehetett. Az 1933. április 29-én kelt kézírásos baráti levél mindenesetre lerakásra került a Minisztérium irattárában. Akkoriban a főhatóságot Államminisztériumnak nevezték (*Ministerio de Estado*). Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores (AMAE), Ministerio de Estado, 2 mayo 1933. No. 2. (Zalai Anita gyűjtése.)

Berlin és Róma között az első hetekben némi rivalizálás is volt.⁸ A megfelelő pillanatot, egyszerre, november közepén látták elérkezettnek. Addigra a felkelők területe jelentősen megnőtt, Irún elfoglalásával pedig északon sikerült kettévágniuk a köztársasági területet. Az is kiderült már, hogy az angol–francia javaslatra létrejött londoni székhelyű Benemavatkozási Bizottság, amelyhez taktikai céllal maguk is csatlakoztak, a kezdeményezők tétovasága vagy inkább nemakarása miatt alig köti meg a kezüket.

Ami a *Szentszék*et illeti, bonyolultabb a helyzet. A felkelés után egyházi személyeket és intézményeket is ért durva atrocitások XI. Pius pápát akkor is a Köztársaság kormánya ellen hangolták volna, ha az 1931–1933 közötti laicizáló intézkedések miatt már korábban nem romlott volna meg a viszony. Ám az államérdek és a presztízskérdések itt is közbeszóltak. A pápa rosszalotta, hogy Franco „*cruzadának*” (keresztes hadjáratnak) nevezte hadműveleteit. A Szentszék álláspontja szerint ilyet meghirdetni csak a pápának van joga. Ráadásul kezdetben Franco keresztes hadjáratának rohamcsapatát a marokkói Regulárisok (muszlimok) alkották. Aggasztotta a pápát a baszkföldi egyházmegyeik helyzete is. A Köztársaság 1936. október 1-jén a tartományt széles körű autonómiával ruházta föl. Ezért a hívők, papjaikkal és püspökeikkel együtt lojálisak maradtak, és elszántan védték területüket a felkelők ellen. Eltökéltetésük tovább nőtt, amikor kiderült, hogy azok hallani sem akarnak autonómiáról, és nyíltan hangoztatták, hogy a baszk nyelv újonnan szentesített jogait is eltörlik. Emilio Mola tábornok igyekezett példát statuálni: tizenégy papot végeztetett ki, és több százat bebörtönzött.⁹ A Vatikán ezt óvakodott szellőztetni, de halogatta a döntő diplomáciai lépést. Az sem volt közömbös, hogy a nemzetközi katolikus közvélemény kisebbsége, amely azonban tekintélye révén sokakat befolyásolt, elítélte a felkelőket, és különböző módon támogatta a Köztársaságot. Egyesek esetében ez a fegyveres harcban való részvételig is elment.¹⁰ Végül Franco,

⁸ Ángel Viñas információja.

⁹ A köztársasági területen meggyilkolt egyházi személyek közül a Vatikán utóbb többeket szentté, sokakat pedig boldoggá avatott. A felkelők áldozatául esettekről azonban sohasem esett szó. Csak hetvenhárom év múlva, 2009. július 11-én tört meg a hallgatás. Ekkor Miguel Asumendi vitoriai püspök, a baszk egyház első számú vezetője nyilvánosan, baszkföldi püspöktársaival az oldalán, az új vitoriai székesegyház avatásán, homíliában kért bocsánatot a hosszú hallgatásért. Egyidejűleg közzétették a felkelők által kivégzett egyházi személyek teljes névsorát. Lásd HARSÁNYI Iván: A boldoggá avatott cigány. *168 óra*, 2010. március 4-i sz. 48.

¹⁰ Ide sorolhatók Jacques Maritain, Georges Bernanos, Pierre Teilhard de Chardin teológusok, François Mauriac regényíró és a spanyol író, José Bergamín. A francia André Malraux repülőírajt toborzott a Köztársaság légierije számára, és pilótaként harcolt a Madridot bombázó olasz gépek ellen. Ehhez lásd André

akinek nagyon fontos volt a pápai elismerés, mikor ez már hatalmában állt, véget vetett az egyházi személyek kivégzésének.¹¹

1936. október 10-én a szeptember legvégén alakult, önmagát kormányként nyilvánító Államigazgatási Junta külügyi titkársága körlevélben igyekezett fölmérni, mely külképviseltek kerültek melléjük állt diplomaták kezébe, és hogyan viszonyulnak ezekhez állomáshelyeik kormánykörei. Megkapta ezt Arcos y Cuadra is, aki derűs képet festhetett a budapesti követség helyzetéről. „Ami Magyarországot illeti – jelentette –, az itteni kormány beállítottága, amely máris megnyilvánul követségünkkel szemben, kedvezőbb nem is lehetne a Franco tábornok vezérelte nemzeti ügy iránt. Végül is, noha hivatalosan a kormány nem ismerte el a miénket, idáig országunk és budapesti képviselők irányában várakozó, a jóindulatot és a rokonszenvet nem nélkülöző álláspontra helyezkedett.”

Mindazonáltal már ekkor mutatkoztak az elismerés akadályai. Mint-hogy az ügyvivő Madrid elését küszöbönállónak hitte, jelezte: „Magyarországnak nagyobb érdekeltségei vannak Barcelonában, mint Madridban, s mivel sok magyar telepedett meg Katalóniában, ahol kereskedelmi és iparvállalatokat birtokolnak, továbbá mindenféle tisztségeket töltenek be, nagyon is lehetséges, hogy a magyar kormány hivatalos konzult küld Barcelonába [vagyis a köztársasági övezetbe – *H. I.*], aki pótolná a nemrégiben elhunyt tiszteletbeli konzult, Ruttkai urat.” Egy fontos jelképes eseményről is beszámol: „Azon a napon, amikor csapataink bevonultak Madridba (azazhogy behatoltak első házaiba)..., telefonáltam a Külügyminisztériumba, és megkérdeztem, okozna-e nekik bármilyen kellemetlenséget, ha az épületre a mi bikolorunkat tűznénk ki. Azt a választ kaptam, hogy megtehetem ezt, a magyar kormány nem talál benne semmi kivetnivalót.” A részletekkel sem fukarkodik: „Így hát, olyan érzelmekkel, amelyeket ön meg fog érteni, kitűztem dicső nemzeti jelképünket, remélve, hogy a helyére soha többé nem kerül vissza a hipermangános.”¹²

Lelkesedése azonban hamarosan alábbhagyott. December 18-i jelentésében már alig titkolt megütközéssel számolt be a magyar külügy ötölet-hatolásáról. „November 18., Franco kormányának Németország és

MALRAUX: *L'espoir* című memoár-regényét. (Magyarul: *A remény*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1968.)

¹¹ A Szentszék álláspontjához lásd José M. PRADA: Los católicos ante la guerra civil. In: Joaquín RUIZ GIMÉNEZ: *Iglesia, Estado y sociedad en España 1930–1982*. Ed. Argos Vergara, Barcelona, 85–115.

¹² Archivo del Ministerio de los Asuntos Exteriores (AMAE), Legajo R 1051. Expediente 2. 2/1936. – A „hipermangános” kifejezés a köztársasági lobogó gúnyneve volt a spanyol jobboldalon, mivel a republikánusok a királyi lobogó piros-sárga-piros színekombinációja helyett az 1820–1823 közötti „három liberális év” irányítótól, illetve az Első Köztársaságtól (1873–1874) örökölt piros-sárga-lila zászlót (a „tricolor”-t) használták, amelynek alsó sávja színével oldott kálium hipermanganátra emlékeztetett.

Olaszország általi elismertetésének a dátuma előtt – írta –, Apor báró külügyi államtitkár szájából magam hallottam annak a biztosítékát, hogy mihielyt Olaszország vagy Németország elismeri kormányunkat, Magyarország maga is megteszi ezt. Ám e két ország részéről az elismerés bekövetkezett, és Magyarország magatartása nem változott.” Ekkor mutatkoztak meg rendezetlen helyzetének következményei. Mivel Madridban már törölték őt a diplomatanévsorból, ami megnyitotta budapesti „nemlétének” hosszú időszakát, nem tudta, milyen formában forduljon a budapesti minisztériumhoz magyarázatért.

Végül egy sajátos körülmény sietett a segítségére: névre szóló meghívót kapott egy gödöllői vadászatra többek közt a kormányzóval, a főhercegekkel, a belga és az angol követtel, az igazságügy-miniszterrel. Első zavarában fölhívta a protokollosztályt, vajon valóban neki szól-e a meghívó. A furfangos válasz az volt, hogy természetesen igen, neki, „mint magán-személynek”.

„Amikor a kormányzó élém jött, hogy üdvözljön, a meghívottak előtt mosolygva így köszöntött: »Viva Franco!«” Később is lépten-nyomon magához szólította. „Nagy rokonszenvvel beszélt Spanyolországról, csodálatát fejezte ki Franco tábornok iránt stb. Ám az elismerésről egyetlen szót se ejtett, én pedig érthetően nem mertem érinteni az ügyet.”¹³ Megköszönte viszont az ügyvivő a magyar hatóságok jóindulatát, illetve a madridi magyar követség titkárának segítségét, aki elérte, hogy feleségét, akit túszként őrizetbe vettek, szabadlábra helyezték. A Horthy által elmondottakból azt emelte ki, amit az államfő Mussolinivel nem sokkal azelőtt, Rómában lezajlott találkozásukról mondott. Eszerint megtárgyalták Spanyolország ügyeit is, és Mussolini öklével az asztalra csapva, a „vörösök” győzelméről kijelentette: „Abba nem egyezem bele!” És Horthy ehhez jelentőségteljesen hozzátette: „Azt pedig ön tudja, hogy ha Mussolini akar valamit...” Arcos a találkozásról írt jelentésében sajnálkozik, hogy nem tud többet, de nem áll módjában más diplomatákkal érintkezni, kivéve a német és az olasz képviselő embereit. „Harmadik személyekkel” folytatott beszélgetésekből viszont azt szűrte le, hogy a magyar kormányzat más, jelentős országokra vár az elismeréssel, illetve az is lehet, hogy „létezik itt valamiféle megállapodás Franciaországgal és Angliával.”¹⁴

Kiderült, hogy az ügyvivő nem felejtette el az interjúfaskót sem. Utólagos jóváhagyást kér ugyanis egy cikk engedély nélküli közléséért az

¹³ AMAE, Leg. R 1051, Exp. 2. I. C. 32/1936.

¹⁴ Arcos itt szabadjára engedte a fantáziáját. Látni fogjuk: az, hogy a lépéssel *várnak* az angolokra, reális feltevés volt; az esetleges megegyezés viszont, különösen a francia népfrentkormánnyal, abszurdum.

Ecclesia Militans nevű magyar katolikus folyóiratban. Ebben a londoni *The Times* tudósítása szerint a Lordok Háza vitájában Francót és hadseregét ért bírálatokra reagált.

Mivel diplomáciai tevékenységet nem folytathatott, nyomozni kezdett, kiderítendő, mi akadályozza Magyarországot abban, hogy formálisan is megszakítsa a kapcsolatot a köztársasági kormánnyal. Amint azt egy december 28-i jelentésében írja: megtudta, hogy „Magyarországon vannak vállalatok, amelyeknek érdekeltségei vannak Spanyolországban, legfőképpen Barcelonában. Ezeknek a nagyvállalatoknak az igazgatótanácsaiban politikai személyiségek is szerepelnek (volt miniszterek, volt államtitkárok), ám továbbra is számottevő befolyással bírnak a kormányzati központokra.”¹⁵ Különösen fölkelte a figyelmét a Ganz-gyár, amelynek „van egy jelentős leányvállalata Barcelonában, a Ganz Ibérica. Ez a nyár folyamán a Compañia de Norte részére húszvagonnyi Diesel-autómotort adott el.” A nem túl tapintatos ügyvivő mindezek hallatán megengedett magának egy burkolt fenyegetést a bizalmi embere mögött álló, iránta amúgy rendkívül előzékeny hatóságokhoz. „Olaszországnak, még inkább Németországnak sokkalta nagyobb érdekeltségei voltak Spanyolországban, mint Magyarországnak – mondta –, és ezeknek a kormányoknak a döntése, amellyel fölállozták ezeket az érdekeket, sokkal magasabb rendű eszmét tartott szem előtt ahelyett, hogy a gesztus anyagi következményein kicsinyesen aggályoskodott volna. Hozzátettem, hogy Franco tábornok kormányának később nem kevésbé kell majd mérlegre tennie Magyarország magatartását.”¹⁶ (Nehéz persze elképzelni, hogy ne tudott volna a Weiss Manfréd-gyár tárgyalásairól a felkelőknek Portugálián át szállítandó hadianyagról.)¹⁷

Az ügyvivőt ex-lex helyzete nem akadályozta abban, hogy építse maga és követsége társadalmi kapcsolatait. Erre az is ösztökélte, hogy már a felkelés utáni első napokban spontán rokonszenvező diáktüntetés zajlott a követség Eötvös utcai épülete előtt. Sokan levélben fejezték ki jókívánásaikat Franco tábornoknak és kormányának. Kapcsolatainak másik iránya az volt, hogy igyekezett anyagi támogatókat szerezni, minthogy Madridból már, Burgosból pedig még nem kapott anyagi ellátást. Spanyol gyökerű budapesti lakosok juttatták némi pénzhez; a többi

¹⁵ AMAE, Leg. 1051, Exp. 2. I. C. 32/1936.

¹⁶ AMAE, Leg. 1051, Exp. 2. I. C. 35/1936.

¹⁷ Lásd Wodianer Andor liszaboni követ néhány hónappal későbbi, ezekről szóló jelentését (MOL KÜM res. pol. K64-29-5031-1937). Publikált szövege: ZSIGMOND László (szerk.): *Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 36.

kiadást saját családi vagyonából fedezte. Építgette kapcsolatait azokkal, akik kikövezhetik számára az elismerés útját. Olyan hír jutott el hozzá, hogy a magyar és az osztrák kormány megállapodott: mihamarabb Franco elfoglalja Madridot, megtörténik az elismerés. 1937. február 11-én meglátogatta Eckhardt Tibort, a Független Kisgazdapárt elnökét. Ösztönözni próbálta a politikust, hogy parlamenti interpellációban javasolja a „spanyol nemzeti kormány” elismerését. Eckhardt elvben egyetértett vele, de közölte, hogy külpolitikai kérdésekben nem léphet előzetes egyeztetés nélkül. Már másnap, 12-én a kisgazdapárti vezető meglátogatta Arcost. Mint mondta, időközben beszélt Darányi miniszterelnökkel, aki viszont az ügyben konzultálni kíván Kánya külügyminiszterrel. Így Eckhardt, akiből Arcos kipréselte, hogy már nem kötik az elismerést Madrid elesztéhez, „néhány héttel” elhalasztotta interpellációját. A közzjáték Arcosból önkritikus feltevést váltott ki. 12-i jelentésében megállapította: „a magyar kormány meg akarja őrizni annak a látszatát, hogy az elismerésről külső ösztökélés nélkül határoz”, ezért lehetséges – írta –, hogy ha nem erősködik Eckhardtnál, talán már bekövetkezett volna a nagy esemény.¹⁸

Ebben az időben egyre több kereskedő kilincselte nála, „köztük – mint írta – igen befolyásosak”, akik magyar árut akartak eladni Spanyolországban, a felkelők zónájában. Ő, ha hinni lehet neki, ezeknek azt válaszolta: *„Il est difficile de vendre des produits hongrois aux blancs quand on achète des mandarines aux rouges.”*¹⁹

Horthy, miközben tovább halogatta a döntést, igyekezett aprópénzzel kifizetni az ügyvivőt. Október végén lelkes hangú táviratban fejezte ki szerencsekívánásait a Generalisszimusznak Asztúria „visszafoglalása” alkalmából. Franco titkársága válaszul arra kérte Arcost: „Keresse föl az ő [Franco] és a Nemzeti Kormány nevében a magyar kormányzót, és fejezze ki háláját és köszönetét a nemes magyar nemzetnek, amely szintén elszenvedte a kommunista tirániát.”²⁰

Ahogy az lenni szokott, váratlan mozzanatok is közbejöttek. Festetics Sándor gróf, a kis Nemzeti Szocialista Párt képviselője november 10-re interpellációt jegyztetett be a parlamentben, „Spanyolország Nemzeti Kormányának Magyarország általi elismerése” ügyében. Kánya, aki aggályosnak tartotta, hogy a kezdeményezés a szélsőjobbról jöjjön, kérte, hogy vonja azt vissza, de a gróf ettől elzárkózott. Arcos egy bizalmi emberét küldte el a parlament vendégeknek fenntartott páholyába. Tőle

¹⁸ AMAE, Leg. 1051, Exp. 2. I. C. 12/1937.

¹⁹ „Nehéz magyar árut eladni a fehéreknek, ha a mandarint a vörösöktől veszik.” Uo.

²⁰ AMAE, Leg. 1051. Exp. 2. 99. sz. számjeltávirat, 1937. október 30.

tudta meg, hogy az interpelláció elhangzott, de első szavainál a kormány minden jelen lévő tagja fölállt és elhagyta a termet. Arcos mellékletben, a sajtótudósítások nyomán, fordításban csatolta az ezzel kapcsolatban dúló ádáz, mindent szabályt felborító vitát, amelyben Peyer Károly bekiabálásai is szerepeltek; még az a mondat is „a szélső baloldaltól”, hogy „Éljen a Spanyol Köztársaság!”.²¹

A következő napon, 11-én Horthy fogadta az ügyvivőt. Arcos ezúttal kiszabadult a protokolláris karanténból, mivel közvetlenül Franco államfő megbízását teljesítette. A ceremóniális formaságok után, amelynek során Horthy ismét kifejezte messzemenő rokonszenvét a nemzetiek iránt, az ügyvivő odáig merészkedett, hogy szóba hozza helyzetének felemás voltát: „Mintha egy úr azt mondaná nekem – mondta beszámolója szerint –, hogy én önt ismerem, de az utcán ne köszönjön nekem, mert nem szeretném, ha bárki is tudná, hogy ismerem.” Jelezte félelmét, hogy „amíg Anglia és Franciaország, kéz a kézben, el nem ismerik Nemzeti Kormányunkat legitimnek és törvényesnek, vagy legalább nem részesítik nyílt de facto elismerésben, addig Magyarország nem meri elismerni őket”. Horthy azt válaszolta: szándékában áll erről beszélni a külügyminiszterrel, bár nem hiszi, hogy álláspontjukra valamilyen külföldi befolyás érvényesülne. Hangoztatta, hogy „Magyarország, mint kis ország, nem képes olyan döntéseket hozni és nemzetközi lépéseket tenni, mint más, az európai politikában nagy súlyú országok.”²²

Mindenesetre az események fölgyorsultak. Kánya már 13-án kora reggel fogadta Arcost. A szárnyakat kapott ügyvivő ismét megkérdezte, mi az oka, hogy a magyarok nem követték „nagy barátai”, Németország és Olaszország példáját. Kányát kellemetlenül érintette a kérdés. Kijelentette, hogy nem bocsátkozhat részletekbe, a spanyol kérdés nem csak spanyol kérdés, és mögötte sok titok húzódik. Arcosban azt a benyomást keltette, hogy a keze meg van kötve: „A Spanyol Nemzeti Kormány Magyarország általi elismerése nem Magyarországtól függ.”²³ A háttérmozzanatok egy részére rávilágít Villani Frigyes római követ ugyanazon a napon kelt titkos jelentése,²⁴ illetve Kánya későbbi feljegyzése Darányi Kálmán miniszterelnök társaságában Cianóval Budapesten folytatott beszélgetéséről. Ez utóbbiból derül ki, hogy London és Róma folytatódó diplomáciai kötélhúzása közepette Mussolini az Ibériai-félszigeten a totá-

²¹ AMAE, Leg. 1051. Exp. 2. 87/1937.

²² AMAE, Leg. 1051. Exp. 2. 81/1937.

²³ AMAE, Leg. 1051. Exp. 2. 82/1937.

²⁴ MOL Küm. res. pol. K64-29/23-32-1937. Lásd: ZSIGMOND László: i. m. 36–37.

lis győzelemre játszik. Ciano szavaival: „Olaszország annyira angaszírozta magát ebben a kérdésben, és Francótól oly fontos ígéreteket kapott, hogy Franco uralmának biztosítása nélkül alig lesz hajlandó Spanyolországból teljesen visszavonulni.”²⁵

A kormány némileg megkésett válaszlépése Festetics interpellációjára Bethlen István gróf 13-án, az Országgyűlés Külügyi Bizottságának zárt ülésén elhangzott kérdése volt: miért nem ismerte még el Franco kormányát. A sajtó mindkét eseményt csak említette, és némileg megváltoztatott szöveggel, kevésbé számon kérő hangnemben adott hírt róla.²⁶ Arcos a külügyminiszterhez sietett; megkérdezte tőle: mit válaszolt Bethlennek. Kánya azt felelte: tájékoztatta a grófot, hogy megtörtént a spanyol nemzeti kormány budapesti képviselőjének félhivatalos elismerése. Ám ezt egyelőre, egy Ausztriával kötött megállapodás értelmében, nem hozzák nyilvánosságra.²⁷

Itt most az események egy másik színterére kell ugranunk. November 16-án London úgy döntött: a spanyolországi brit érdekek védelmében *de facto* elismeri a burgosi kormányt. Napokon belül Burgosba érkezett Sir Robert Hodgson „brit diplomáciai ügyintéző” (*agente diplomático británico*); 22-én megjelent Londonban Alba hercege, Franco képviselője is. A brit nagykövetség egyelőre továbbra is az 1937 októbere óta Barcelonában működő köztársasági kormány székhelyén maradt, ám az említett személyek a gyakorlatban a nagykövetek szerepét töltötték be.²⁸ Neville Chamberlain kormánya letett róla, hogy Mussolinin jobban bánjon, azaz ettől fogva már Franco biztos győzelmével számolt, ehhez igazította politikáját.

Ne bocsátkozzunk találgatásokba ennek hatásáról a hazai történésekre. Tény, hogy november 17-én az Országgyűlés nyílt ülésén felolvasták a külügyminiszter válaszát Festetics és Bethlen interpellációira. Eszerint „a magyar kormány folyó év szeptemberének elején felújította *de facto* kapcsolatait Franco tábornok budapesti képviselőjével, Don Carlos Arcos y Cuadrával, Bailén grófjával”. Az ügyvivő azonnal lefordította a szöveget és elküldte jelentését.²⁹ Hangoztatta, hogy önmagának nem tulajdonít szerepet a fordulatban (amit azután a jelentés további részeiben ismételtelen megtesz). Ám megjegyzi, hogy „a Magyarország által tett lépéshez kétségtelenül hozzájárult Angliának a közelmúltban tett állásfoglalása”.

²⁵ MOL Küm. res. pol. K64-29/23-339-1937. ZSIGMOND László: i. m. 43.

²⁶ AMAE, Leg. 1051. Exp. 2. 86/1937.

²⁷ Uo. – Az egyidejű magyar iratok szerint erre a diszkrécióra felkérték „a spanyol nemzeti kormányt is”. (MOL K63-29/1-2847-1937.)

²⁸ Pierre BROUÉ-Émile TÉMIME: *The Revolution and the Civil War in Spain*. Faber and Faber, London, 1972. 490–491.

Befejezésül jelzi a következő lépést: mindent el fog követni, hogy nevét, „mint az (egyelőre még el nem ismert) kormány képviselőjét, ismét bevezessék a Budapesten akkreditált diplomáciai testület névsorába”.³⁰

Egy hét elteltével Arcos, aki túlzottnak vélte az ügygel kapcsolatos burgosi gaudiumot, megpróbálta értelmezni felettesei számára, mi is történt valójában. November 25-i jelentésében kifejtette: megérti, hogy Kánya nyilatkozata, mint erről Spanyolországból értesült, „nagy meglepetést keltett”. S valóban ünnepelhető, hogy a magyar kormány „megette az első lépést, amely valamelyes jóindulatot mutat.” Ám ahogy a brit kormány kijelentette, hogy a kapcsolatfelvétel „nem jelenti a Nemzeti Kormány elismerését”, a magyar külügyminiszter szájából sem hangzott el az „elismerés” szó.

Arra is rámutatott, „miközben Magyarország, más országoktól eltérően, nem küldött konzulokat vagy csak tiszteletbelieket nevezett ki, és nem küldött egyetlen diplomatát sem a Nemzeti Spanyolországba, más részről fenntartja diplomáciai kapcsolatait a vörös kormánnyal. Követésége Madridban nyitva van, titkára a magyar kormány nevében nyílt kapcsolatot tart a barcelonaiával. Wodianer úr, a követ-ügyvivő (aki egyézersmind Lisszabonban is akkreditálva van) továbbra is ellátja a vörös kormány melletti magyar képviseletet.”³¹ Horthy „a nemzeti ügy lángoló híve”, és a közvélemény nyolcvan százaléka is az elismerést pártolja. Az egész helyzetet véleménye szerint mégis az jellemzi, hogy „sokak hiszik, miszerint az elismerés már megtörtént, miközben a kormány kéz a kézben az el nem ismerést védelmezi”.

Az okokat a zsidó befolyásban keresi. Van ugyanis – írja – „az értelmiség soraiban egy réteg (főleg újságírók – a többségük zsidó) és a nagykereskedők, az ipari vállalkozók, a bankárok stb. (többségben ugyancsak zsidók), akik érdekből vagy sznobizmusból, Franciaország és Anglia befolyása alatt, és Genf levegőjét szíva, a »legitim, törvényesen választott« stb. barcelonai spanyol kormány felé hajlanak, és bár ritkán nyíltan, de folyamatosan aknamunkát folytatnak az ellen a kormány ellen, amelyet megtiszteltetésemnek tartok képviselni”.³²

Annak, hogy Franco központi szerveit még a világnézetileg, politikailag közeli kormányok egy része sem ismerte el, a már említettekén kívül volt még egy fontos oka. A burgosi junta valóban junta volt. Témánk szempontjából kiemelhető, hogy minden tagja bizonyos területet

³⁰ Uo.

³¹ Ez a közlés némi csúsztatást tartalmaz. Mint láttuk, Wodianer már 1936 őszétől Lisszabonban tartózkodott, madridi pozíciója tisztán jelképes volt.

³² AMAE, Leg. 1051. Exp. 2. I. C. 96/1937.

felügyelt, de szabályos minisztériumok nem működtek. (*Külgyminiszteriuma sem volt*, ezt a „juntákban” mindvégig egy képzett diplomata, Francisco Serrat Bonastre „helyettesítette”). Többek közt ez indította Francót, hogy 1938. február 1-jén alapvető változtatást vezessen be központi szerveinél: Burgosban megalakította tulajdonképpeni első kormányát. A külügyminisztériumot Francisco Gómez Jordana y Sousa vezérőrnagyra bízta, aki a következő hat évben (az 1939 októbere és 1942 szeptembere közötti éles tengelybarát kitérőtől eltekintve) rányomta bélyegét a spanyol külpolitikára. Így vált a nemzeti kormány külkapcsolatok tekintetében „csereszabatosná” más államok diplomáciai szolgálata számára.

A magyar elismerés, Arcos aggályai dacára, most már haladt előre. A döntő mozzanat az 1938. január második hetében tartott háromoldalú tanácskozás volt, amelyen Ciano alig leplezett sugallatára Ausztria és Magyarország kinyilvánították, hogy kormányaik *de jure* elismerik a Nemzeti Spanyolország kormányát. A jegyzőkönyv 4. cikkelyében megfogalmazott deklarációt véglegesen és hivatalosan január 22-én erősítették meg.³³ Az inkriminált cikkely így szól: „Ausztria és Magyarország képviselői tájékoztatták Olaszország képviselőjét döntésükről, amely szerint foganatosítják Franco Generalisszimusz kormányának mint Spanyolország, illetve valamennyi birtoka és gyarmata törvényes kormányának formális elismerését.”³⁴

Franco elégedett lehetett a fejleménnyel. Ez számára a legjobbkor történt – Ausztria két hónap múlva már nem létezett, a magyar kormány elsőként fejezte ki szerencsekívánságait az Anschluss „vér nélkül történt végrehajtásához”. Arcos y Cuadrának ismét lett oka a fejszóválásra. A győri gyűlésen – mint azt a spanyol ügyvivő március 15-i visszatekintő jelentésében írja – „Darányi úr, bár beszámolt a nemzetközi politikáról, de nem tért ki Spanyolország ügyeire, sem arra, hogy Magyarország elismerte kormányunkat”.³⁵

Valamivel később Portugália és a japán bábállam Mandzsukuo is *de jure* elismerésben részesítette a burgoszi kormányt. Más államok: Románia, Görögország, Svájc, Csehszlovákia, Törökország, Hollandia és Lengyelország ekkor még csak a *de facto* elismerésig jutottak el.

³³ AMAE, Leg. 1056. Exp. 1. 37/1938. – Arcos a hármas találkozási írott terjedelmes jelentésében azt hangoztatja, hogy „a siker kizárólag Ciano gróf diplomáciai talentumának és makacsságának köszönhető”. A szövegben szerinte eredetileg csak az szerepelt, hogy a két országnak „szándékában áll elismerni” kormányunkat”.

³⁴ AMAE, Leg. 1051. Exp. 2. 6/1938.

³⁵ AMAE, Leg. 1051. Exp. 2. 37/1938.

Nem volna teljes a címben ígért „különös kapcsolat” a talán legkülönösebb mozzanat fölidézése nélkül. A spanyol kormány a budapesti követség élére egyik legrangosabb diplomatáját, Miguel Ángel Muguiró y Muguirót jelölte, aki előzőleg a spanyol külügyminisztérium politikai főosztályának a vezetője volt. A magyar kormány jelezte, hogy a spanyol ügyekben járatos Wodianer Andorral akarja betölteni a Franco kormánya melletti képviselőlet vezetőjének posztját. Itt azonban homokszem került a fogaskerekek közé, s ki más lehetett volna ez a homokszem, mint Arcos. Január 13-án Gallart, Franco római követe táviratot küldött Burgosba. „Az alábbi távirat jött Budapestről, a Bailén grófia [Arcos y Cuadra – *H. I.*] birtokában lévő rejtjelzéssel: »Kérem, küldjék tovább a következő bizalmas táviratot. Híreim vannak arról, hogy Magyarország Salamancába Wodianer urat készül kinevezni ügyvivőnek. Ez az úr mindmáig a vörös kormánynál volt akkreditálva.³⁶ Tájékoztatom kell Nagyméltóságodat, hogy a jelölt, bár kikeresztelkedett, de zsidó, s noha semmit nem lehet fölhozni ellene, és intelligens, aktív hivatalnoknak vélem, talán sugallni lehetne az itteni kormánynak, hogy egy másik személy a jelenlegi körülmények között alkalmasabb lenne.«”³⁷

A válasz José Antonio Sangróniz y Castrótól, az Államfői Titkárság vezetőjétől érkezett. „Kérem, sugallja a magyar kormánynak, hogy előnyös lenne, ha kinevezése salamancai képviselőjének a posztjára olyan személyre esne, aki korábbi faji hovatartozásának ellenjavallata okán a Nemzeti Spanyolország ellenségeivel való akárcsak távoli kapcsolatokkal sem vádolható. Javaslatához hivatkozzék közvéleményünk természetes gyanakvására.”³⁸ Arcos a viszontválaszt ismét Rómán át juttatta el. „Minthogy számomra ez igen kényes lenne, kérem, hogy a javaslatot Magyarország párizsi, római vagy berlini képviselőjének tegyűk. Táviratozzák meg, ha egyetértenek”³⁹

A „különös kapcsolat” története egyfajta hepienddel végződik. Erre a táviratra a burgosi államfői titkárság kéziratos feljegyzése a madridi levéltárban elérhető válasz: „Közöljék [Arcos y Cuadrával – *H. I.*], hogy megtanácskoztuk az ügyet Őexcellenciájával, az államfővel, és megadjuk a placetet az említett úrnak.”⁴⁰ Franco döntése nem volt

³⁶ Arcos y Cuadra itt megfélekezni látszik arról, hogy annak idején ő egy republikánus–szocialista kormány megbízólevelével érkezett Budapestre.

³⁷ AMAE, Leg. 1051. Exp. 2. sz. n./1938

³⁸ AMAE, Leg. 1051. Exp. 2. 8/1938.

³⁹ AMAE, Leg. 1051. Exp. 2. 14/1938. s

⁴⁰ AMAE, Leg. 1051. Exp. 2. sz. n., d. n. 1938.

véletlen: jelezték neki, hogy Wodianer a magyar kormányzó hitvesének távoli rokona...⁴¹

A *de jure* elismerés után Arcos y Cuadra még tizenöt hónapig vezette a budapesti követséget, immár nem ügyvivői, hanem követi rangban. Később is átélt nehéz perceket, ezúttal azonban már nem a magyar diplomáciával küszködött, hanem saját kormányának biztonsági szerveivel alakult ki komoly, nem is teljesen veszélytelen konfliktusa. Ebből ismét egy régi ismerőse, a madridi külügyminisztérium politikai főosztályának vezetője, Miguel Ángel Muguero y Muguero húzta ki.⁴² Budapesti állomáshelyéről 1939 májusában távozott; posztját akkor éppen Muguero, ez a nálánál sokkal nagyobb formátumú diplomata vette át. Ő „fizikailag” 1944 júniusáig maradt a követség élén, amikor (a Sztójay-kormány diplomatáival támadt súrlódása folytán) jelentéstartalpra hazahívták – többé nem is tért vissza.⁴³ Így került a követség megbízott vezetőjének akkor egyre kényesebb posztjára Ángel Sanz Briz ügyvivő, a budapesti zsidók menekítésének emblemikus figurája. Ez azonban már egy másik – igaz, nem kevésbé érdekes – történet.⁴⁴

⁴¹ AMAE, Leg. 1051. Exp. 2. 6/1938.

⁴² Ennek a nem mindennapi esetnek a spanyol levéltári dokumentumait lásd HARSÁNYI Iván: A magyar–spanyol diplomáciai kapcsolatok néhány kényes kérdése Carlos Arcos y Cuadra budapesti spanyol, ügyvivő diplomáciai levelezésében. *Világtörténet*, 2004 ősz–tél. 87–93.

⁴³ Muguero hazahívásának okairól és körülményeiről lásd HARSÁNYI Iván: 1943–1944 magyarországi eseményei spanyol diplomáciai iratok tükrében. *Századok*, 1995/3. 671–673. Formálisan csak akkor vesztette el követi kinevezését, amikor Franco államfő utasítására José María Doussinague külügyi államtitkár 1945. április 18-án elrendelte a magyar követség törlését a madridi diplomáciai képviseltek listájáról. (AMAE, Informaciones reservadas sobre Hungría, Leg. R-2302, Exp. 14.)

⁴⁴ Lásd HARSÁNYI Iván: Meggyőződés vagy kötelességteljesítés? Ángel Sanz Briz szerepe az üldözött magyar zsidók védelmében. *Pécsi Történeti Katedra. Cathedra Historica Universitatis Quinqueecclesiensis*, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Pécs, 2008. 497–510.